

гарії, Німеччини і Туреччини. Він послідовно і принципово виступав у вирішенні ключових питань зовнішньої політики Української Держави. Усвідомлюючи неминучість розпаду Австро-Угорської імперії, опікувався долею не лише свого посольства у Відні, а й перспективою встановлення дипломатичних відносин з країнами, які мали утворитися на території Габсбурзької держави.

Чимало уваги він приділив і аграрним питанням, зокрема аграрній реформі, що розгорталася в Українській державі. Ставлення В. Липинського до аграрної політики гетьмана П. Скоропадського було досить різноаспектним. Він бачив у ній і слабкі, і сильні сторони. Р. Пиріг зауважує, що В. Липинський як представник консервативно-державницького напрямку української історіографії на загал позитивно оцінював принципи положення земельної реформи гетьмана, але при цьому висловлював критичні оцінки щодо методів її проведення. Зокрема вважав стратегічним прорахунком гетьмана створення правових підстав повернення земель поміщикам [6, 69].

Характерно, що в умовах кризи Української Держави, яка досить швидко набирала обертів у жовтні-листопаді місяці, В. Липинський запропонував доволі реалістичний сценарій виходу з неї та порятунку української державотворчої справи. Так, у листі до Є. Чикаленка від 3 жовтня 1918 р. він схилився до думки про необхідність скликання сейму (принаймні його сурогату з представництва партій і організацій), створення коаліційного уряду з українською більшістю, але з представництвом місцевих росіян і поляків, відмова від гасла соціалізації. Він був переконаний, що «се спасе Гетьмана як персоніфікацію Української Держави, се перетворить Національний Союз з репрезентації партійної... на репрезентацію національну». У зовнішній політиці, на думку В. Липинського, треба було шукати порозуміння з Польщею, оскільки це дозволить розбити російсько-польський союз та змінить однобоку орієнтацію Антанти на відновлення «єдиної і неподільної» Росії [17, 563].

Отже, погляд на Українську Державу 1918 р. із консервативно-державницького середовища, яке представляв В. Липинський, відрізнявся цілісністю та послідовністю. Крім уявлення про ідеальну державу, тут містилися доволі виважена оцінка реальних здобутків і втрат не тільки самого Гетьманату як державного організму, але й готовності суспільства до такої моделі державотворення. Державотворення 1918 р. розцінювалося як продовження попередньої традиції, особливо багато спільних рис було виявлено з Козацькою державою Б. Хмельницького. Загибель Української Держави, на переконання В. Липинського, свідчила не про не придатність такої моделі для України, а про тогочасну слабкість українського консерватизму, про брак державотворчих сил, про неготовність українського суспільства до викликів часу.

1. Дашкевич Я. *Хам чи Яфет: В'ячеслав Липинський і українська революція* // В'ячеслав Липинський. Історико-політологічна спадщина і сучасна Україна. – К.; Філадельфія, 1994.
2. Осташко Т. *Державницький імператив В'ячеслава Липинського* // В'ячеслав Липинський та його доба. Книга перша. – Вид 2-е. – К., 2010.
3. Осташко Т.С. *З історії діяльності В'ячеслава Липинського у 1914–1918 рр.* // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 рр.: Зб. наук. ст. – 2013. – Вип. 9.
4. Терещенко Ю. *До 85-річчя Української держави – Гетьманату Павла Скоропадського* // Український консерватизм і гетьманський рух: історія, ідеологія, політика. – К., 2003. – № 2.

5. Любовець О.М. *Напрями історіографічних досліджень та перспективи вивчення феномену Гетьманату Павла Скоропадського* // Національна та історична пам'ять: Зб. наук. пр. – К., 2013. – Вип. 7.
6. Пиріг Р.Я. *Земельна реформа гетьмана Павла Скоропадського: спроби проведення та причини невдачі* // Укр. іст. журн. – 2006. – № 3.
7. Солдатенко В. *Гетьманська держава і В. Липинський* // В'ячеслав Липинський в історії, теорії і практиці українського державотворення: Мат. Міжн. конф. – Луцьк, 2007.
8. Боляновський А. *До питання про відносини В'ячеслава Липинського з гетьманом Павлом Скоропадським* // Молода нація. – 1996. – № 2.
9. Стопчак М. *Причини та наслідки повстання проти гетьмана П. Скоропадського в оцінці української історіографії державницького напрямку* // Український консерватизм і гетьманський рух: історія, ідеологія, політика. – К., 2000. – № 1.
10. Костишин Е.І. *Погляди В. К. Липинського на Гетьманщину Павла Скоропадського як різновид монархічної держави* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://oaji.net/articles/2015/1739-1431336383.pdf>.
11. Липинський В. *Покликання «варягів», чи організація хліборобів? Кілька уваг з приводу статті Є.Х. Чикаленка «Де вихід?»* // Листи до братів-хліборобів про організацію українського монархізму. Писані 1919–1926 рр. – Відень, 1926.
12. Липинський В. *Хам і Яфет. З проводу десятих роковин 16/29. 1918 р.* – Л., 1928.
13. Липинський В. *Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму* // Твори. Політологічна секція. – К., Філадельфія, 1995. – Т. 6. – Кн. 1.
14. Листування В. Липинського / Ред. Я. Пеленський, Р. Залуцький, Х. Пеленська. – К., 2003. – Т. 1.
15. Лист В. Липинського до Міністра закордонних справ УНР А. Лівичького. 16 жовтня 1919 р. // Сідак В., Осташко Т., Вронська Т. *Полковник Петро Болбочан: трагедія українського державника.* – К., 2004.
16. Липинський В. *Вступне слово* // Збірник Хліборобської України. – Прага, 1931. – Т. 1.
17. В'ячеслав Липинський та його доба: Книга третя / Упоряд. Т. Осташко, Ю. Терещенко. – К., 2013.

Masnenko V.V. Ukrainian State in the 1918ths (Ukrayinska derzhava) by Vyacheslav Lypynsky's vision. The point of view on P. Skoropadsky's Ukrainian State from the conservative state-forming social environment presented by Vyacheslav Lypynsky. It should be mentioned that the thinker singled out two concepts: state as reality and state as legend. Besides the conception of ideal state here is contained the reasonable estimation of the real achievements and losses not only Hetmanate itself as the state body, but the society readiness to such model of state formation. The scholar and politician believed, that the death of the Ukrainian State did not testify the inability of such model for Ukraine but proved the weakness of the Ukrainian conservatism, and lack of creative forces for state building.

Key words: Ukrainian State, legend, Ukrainian conservatism, Hetman.

Л. І. Шаповал

ВИСВІТЛЕННЯ СУЧАСНИМИ УКРАЇНСЬКИМИ ІСТОРИКАМИ ІСТОРІЇ ПІДПРИЄМНИЦТВА ПЕРІОДУ НЕПУ

У статті здійснено історіографічний аналіз історичних досліджень сучасних українських істориків, які з'ясували концептуальні принципи, теоретико-методологічні підходи, проблемно-тематичні напрями історії нової економічної політики.

Ключові слова: НЕП, історик, підприємництво, ринок, торгівля.

Історична наука в незалежній Україні активно займається дослідженням соціально-економічних проблем функціонування приватного сектору народного господарства періоду НЕПу (1921–1929 рр.). Радянська історіографія висвітлювала його в контексті боротьби партійно-радянських і громадських організацій з бур-

жуазними і дрібнобуржуазними елементами. В 1990–2010-х рр. науковий інтерес до історії нової економічної політики (НЕПу) зріс, що зумовлено пізнавальними і прагматичними сторонами реформування економічних відносин на початку 1920-х рр., пошуком повчальних уроків історії, історичних аналогій із сьогоденням.

На початку 1990-х рр. спостерігалися ознаки перехідного періоду для української історичної науки, специфіка якого полягала у збереженні старої системи теоретико-методологічних координат в оцінці ключових процесів і явищ історії становлення радянського суспільства, а з іншого боку – у формуванні нового напрямку історичних досліджень, які вирізнялися його гострою критикою. Аналізуючи стан історичних досліджень в Україні, В. Головка [1] і Л. Таран [2] виокремили наявність кризи сучасної української історичної науки. Слід наголосити, що перша половина 1990-х рр., на відміну від другої, у розвитку історіографії історії НЕПу вирізнялася кількісною перевагою історичних праць з проблем соціально-економічних відносин у 1920-х рр. над історіографічними. Першими науковими розвідками на початку XXI ст., в яких здійснено історіографічний аналіз нової економічної політики були праці В. Колесника, В. і Г. Коцурів [3] та Л. Шаповал, яка здійснила порівняльний аналіз сучасної української та російської історіографії НЕПу [4]. Мета цієї статті, полягає в тому, щоб шляхом історіографічного аналізу виявити стан і рівень «непівської» проблематики в історичних дослідженнях науковців у незалежній Україні, з'ясовуючи їх концептуальні принципи, теоретико-методологічні підходи, проблемно-тематичні напрямки, серед яких – історія приватного підприємництва.

Економічні реформи в Україні, які тривають від початку 1990-х рр. до сьогодні спонукали істориків та економістів до вивчення не лише зарубіжного, а й власного історичного досвіду. Становлення історіографії з питань приватного підприємництва припало на початок 90-х рр. XX ст., віддзеркалювало динаміку економічного життя суспільства, свідчило про перегляд концептуальних і фактологічно-структурних підходів та оцінок радянської історичної науки. Новий напрям досліджень НЕПу мав еволюційний характер, котрий відрізнявся конструктивним аналізом надбань та успіхів радянських вчених. Відсутність масового використання термінології «приватне підприємство» в працях істориків 1990–1992 рр. не означала того, що ця проблематика не потрапила до кола наукових інтересів суспільствознавців. Вона набула пріоритетних ознак на першій конференції, присвяченій НЕПу, яка відбулася восени 1990 р. у Москві. Російська історіографія нової економічної політики, судячи з аналітичних праць, висловлювалася скептично до ринкової системи, яка була вражена «вірусом» командного управління економікою [5, 6]. Першими у російській історіографії НЕПу, хто використав термін «підприємство» були С. Белов [6] і В. Касьяненко [7]. Термін «приватне підприємство» виник у 1920-х рр., а предмет історичного дослідження став у 1990-х рр.

В українській історіографії проблема приватного підприємництва почала досліджуватися з середини 90-х рр. XX ст. Так, Л. Нізова розглядала кустарно-промислому кооперацію в контексті «малого бізнесу» [8; 9], а М. Олійник підготував тематичне дослідження про діяльність приватних виробництв в Україні 1921–1929 рр. [10]. Його монографія є першою в історіографії історії приватного підприємництва непівської доби. Перший розділ присвячено становленню та розвитку приватного підприємництва в УСРР «в період

згортання нової економічної політики» [10, 22]. Автор зазначає, що головна мета НЕПу – «заспокоїти народні маси, в першу чергу селянство, вивести країну з глибокої соціально-економічної кризи і підвищити матеріальний добробут народу, а засобами її досягнення він вважає еквівалентний обмін між містом і селом, упровадження госпрозрахунку, тверда валюта, кредитно-банківська система» [10, 24].

Загальнотеоретичні питання розвитку ринку і підприємництва в роки НЕПу порушували дослідники історії української економічної думки: Б. Лановик, З. Матисякевич, Р. Матейко [11], Е. Лортикян [12], Т. Дерев'янін [13]. «Відродження приватної ініціативи пов'язувалося з поглибленням в економіці товарно-грошових відносин, відновленням приватного підприємництва, розвитком ринку» [14, 56]. Стверджуємо, що в середині 1990-х рр. в українській історіографії НЕПу розпочали розробку науково-історичної тематики приватного підприємництва 1920-х рр. Вивчення приватного підприємництва відбувалося за принципом вибору соціально-економічного пріоритету сучасного суспільного розвитку. Історики почали звертатися до непівської проблематики, оскільки бракувало ґрунтовних досліджень з питань «госпрозрахункових трестів» і синдикатів як атрибутів ринку [15; 16]. Пріоритети радянської історіографії (продуктивність соціалістичної промисловості, індустріалізація, шефство робітників над селом, трудові змагання) втратили сенс, а розробка нових напрямів «непівської» проблематики вимагала часу і відповідних історичних форм.

Українські історики намагалися показати регулятивні функції держави, систему управління промисловістю, роль і місце у «командних висотах» [12; 17; 18]. «Держава погодилася на денационалізацію дрібних промислових підприємств, – наголошував С. Кульчицький, – щоб підготувати фундамент для великої державної промисловості, заспокоїти суспільство» [17, 156]. Вчений критикує принцип «комерційного розрахунку», запроваджуваний на державних підприємствах, котрий мав засвідчити становлення ринкової моделі. «Суперечливість госпрозрахунку полягала в тому, – зазначав він, – що держава не могла не турбуватися про долю підприємств у державній власності, навіть якщо вони господарювали вкрай погано. Тому налагодити їх ефективну роботу було неможливим. Ринок, в якому опинялися госпрозрахункові підприємства, був відрізаний від світового ринку монополією зовнішньої торгівлі і майже або цілком монополізований, тобто позбавлений конкуренції підприємств інших форм власності» [17, 164]. Водночас С. Кульчицький торкнувся галузево-територіальних трестів, історії запровадження «проценту з капіталу», проекту закону про банкрутство підприємств, ідеї Г. П'ятакова про реорганізацію Верховної Ради Народного Господарства (ВРНГ) та пристосування її «до умов ринку».

Функціонуванню промислових трестів у роки НЕПу присвячена монографія (докторська дисертація) В. Гринчуцького, яка є історико-економічним дослідженням [19]. Він виокремив три періоди розвитку трестованої промисловості: 1921–1923 рр. (ліквідація системи гавкізму в управлінні промисловістю та організація трестів); 1923–1927 рр. (завершення будови промисловості, запровадження госпрозрахунку); 1927–1929 рр. (ліквідація непівських форм господарювання та управління промисловістю) [19]. Історичний аспект функціонування системи управління промисловістю в Україні постає в монографії Л. Новохатка, але він розглядає соціально-економічну й культурну ситуацію, що склалася наприкінці НЕПу [20].

Окремий розділ монографії О. Сушка про розвиток приватного підприємництва в промисловості започаткував новий напрям в історіографії нової економічної політики. Вчений дослідив організаційні форми функціонування приватної промисловості, кустарно-ремісничого підприємництва населення, показав соціальне становище робітників приватного сектору промисловості [21, 128–136]. Висвітлюється нормативно-правова база становлення дрібного підприємництва, особливості здійснення денационалізації промисловості, формування підприємств ценової промисловості, орендні відносини. Автором використана статистика, архівні джерела, які відтворюють історію виникнення дрібного бізнесу в Україні періоду НЕПу. До непманів учений зараховує власників ценових промислових підприємств. Їх налічувалося від 315 до 490 впродовж 1920-х рр. До категорії приватних підприємців зараховує кустарів, які становили дві третини загальної кількості приватних бізнесменів в УСРР. Основна галузь, де зосереджувався приватний бізнес, була харчова і борошномельна промисловість. Історик розглядає соціальне походження та національний склад промисловців, житлово-готельний бізнес, також звертає увагу на витоки концесійної справи [22, 48–56].

Особливості концесійної роботи початку нового економічного курсу більшовиків намагалися з'ясувати В. Трофимович та І. Каспрук, звертаючись до нормативно-правової бази заснування концесій, пошуку урядом Х. Раковського «оптимальних організаційних форм керівництва концесійною політикою» [23]. Вони виявили економічно-галузеві пріоритети запровадження концесій іноземними фірмами у металургійній, кам'яновугільній та харчовій промисловості. «До кожного конкретного випадку, – наголошували автори, – українська сторона підходила обережно, детально зважаючи на характер, умови концесійної угоди, а також враховуючи солідність, фінансову спроможність концесіонера» [23, 62]. Дослідники називають концесійну справу в Україні слабкою: хоча пропозицій було багато, але більшовицький уряд їх відхиляв. «Основною причиною зникнення з економічного поля концесій, як і решти атрибутів ринкової економіки (бірж, акціонерних товариств, орендних підприємств) було ідеологічне неприйняття та негативне ставлення до них з боку правлячих державно-політичних структур» [23, 63]. Крім ідеологічних чинників, заважали економічні (відсутність сталої грошової системи, банківської справи, державних гарантій).

Державне регулювання розвитку кустарно-ремісничого дрібнотоварного виробництва тривалий час досліджує Л. Нізова, яка впродовж 2000–2010 рр. опублікувала ряд наукових праць фактологічного спрямування і концептуальної однорідності. Вона показує державне регулювання кустарно-ремісничої промисловості в контексті становлення економіки тоталітарного типу, переслідування дрібної власності радянською державою, порушує проблему уникнення кустарів від оподаткування. Слушним є висновок дослідниці про те, що «спроби диктатури пролетаріату знищити інститут приватної власності в радянській державі не увінчалися успіхом» [24]. Конституційне скасування інституту приватної власності, на думку О. Сушка, стало на заваді повноцінному розвитку приватного підприємництва та самореалізації НЕПу [21, 76–85], а Т. Малеева, за матеріалами архівних справ, дослідила кустарні заняття українського селянства у 1927–1929 рр., які були популярними в сільській місцевості на «зламі НЕПу» [25].

Організація державної промисловості СРСР вибудовувалася на принципах підтримки державного сектору і меншовартісності інших секторів непевської економіки, особливо приватного, відповідаючи концепції державного соціалізму з його централізацією та бюрократизацією системи управління. Нова економічна політика змусила державну промисловість УСРР пристосовуватися до умов ринку, відбулося розмежування форм і функцій: почали виникати концесії, оренди, трести, акціонерні товариства, кооперативні об'єднання. Централізована планова економіка не виявляла зацікавлення у розвитку ринкових відносин, тому спостерігалось обмеження та витіснення приватних підприємств із ключових галузей народного господарства. Основні рішення з «індустріалізації» були ухвалені в 1925 р. сталінським керівництвом, тому перспективи розвитку приватного промислового підприємництва були примарними. Друга половина 20-х рр. ХХ ст. супроводжувалася масовим скороченням суб'єктів приватного бізнесу. Підприємці «капіталістичного типу» мали 1% національного доходу. Основною фігурою приватного сектору був дрібний підприємець, життя якого не відрізнялося від решти населення [26, 129].

Незначний соціально-економічний вплив мали приватні підприємці в Україні, особливо в галузі промисловості. О. Сушко показав, що питома вага продукції приватних ценових підприємств у 1923–1924 рр. становила 8%, а наприкінці 1920-х рр. – понад 1% [22], тому розмови про реставрацію капіталізму були ідеологічним гаслом, а не реальною загрозою. На початку 1990-х рр. в українській історіографії панувала думка про «зростання капіталізму, «за рахунок дрібного виробництва» [23], а на початку ХХІ ст. цей стереотип було подолано дослідженнями О. Десятнікова [27], Ю. Волосника [28], С. Кульчицького [29], В. Лазаренка [30], В. Лантуха [31], О. Пиріг [32], Л. Нізової [33], М. Олійника [34].

Приватна торгівля вважалася візитною карткою функціонування НЕПу в Радянській державі. Історики активно досліджували її організаційні форми та економічні наслідки діяльності. В 1995 р. В. Лантух захистив докторську дисертацію з питань розвитку торгівлі в Україні 1921–1932 рр., виокремлюючи її державну, кооперативну і приватну форми, методи її державного регулювання [35]. Кандидатська дисертація І. Лантуха – «Формування інфраструктури ринку в УСРР у роки НЕПу» була захищена у 2001 р. [36]. Роль торгівлі у формуванні споживчого ринку висвітлено у дослідженні К. Лобач [37], а ринкові відносини в умовах НЕПу вивчали А. Диланян [38], О. Пиріг [39]. Остання розглядає приватну торгівлю, політику ціноутворення, конкуренцію як складові ринкового механізму господарювання у роки НЕПу [39]. Функціонування приватної торгівлі в Україні в роки НЕПу досліджує Я. Каташинська [40], Наукове зацікавлення формуванням приватних підприємств – непманів у 1920-х рр. виявляли О. Сушко [22], К. Лобач [41], Ю. Волосник, [42]. Розділ – «Формування соціального інституту приватної торгівлі» виокремлено в монографії О. Сушка, де висвітлено розвиток приватно-торгової структури, роль приватника у формуванні внутрішнього ринку, показано соціально-економічний тип «непмана-торгаша» [22]. Особливості «керованого ринку», радянське законодавство про торгівлю, система товарно-грошових відносин, породили тип підприємця-приспосованця (поставники, підрядчики, маклери, валютники, посередники, «віддушники», лихварі, контрабандисти, лжекооператори), а не купця-господаря, сформували соціально полохливого поденщика-торгаша, зовсім

несхожого на дореволюційного власника торгових рядів і знаних торгових центрів [21, 127]. О. Сушко не ідеалізує фінансової потужності цього сектору економіки, а підкреслює особливу роль у формуванні споживчого ринку, ліквідація якого спричинила запровадження карткової системи.

Фінансово-банківську систему періоду НЕПу досліджували в Україні Ю. Волосник [42], Г. Коцур і О. Пиріг [43]. Предметом дослідження Ю. Волосника фактично стала приватно-підприємницька діяльність на фінансовому ринку, хоча її автор здійснив «спробу дослідити процес зародження нової буржуазії України, виявити джерела її формування, соціальні параметри і належні економічні позиції, показати специфіку становлення цього шару в умовах НЕПу, через призму діяльності у сфері кредиту, на валютному і фондовому ринках, визначити місце і роль «нової буржуазії» в розвитку фінансового ринку, проаналізувати форми і методи регулювання приватно-підприємницької ініціативи, визначити вплив фінансової активності буржуазії на хід суспільно-економічних процесів у республіці» [42, 5]. Нова буржуазія сприймається ним як історична спільнота і соціальна група приватних підприємців. На нашу думку, помітна абсолютизація автором ролі «буржуазії» на фінансовому ринку «непівської доби», яка виявилася мізерною. Не мала вона вагомого впливу і на «кредитному ринку», тому що існувала державно-кооперативна система кредитування, а приватний сектор був дрібним і лихварсько-побутовим.

У 2000–2010-х рр. українська історіографія НЕПу поповнилася працями, предметом дослідження яких стали валютний ринок і функціонування кредитно-банківської системи, діяльність профспілок на приватних підприємствах [44–46]. Упродовж 2011–2015 рр. призупинено історичні дослідження в Україні інституту приватного підприємництва в той період та НЕПу в цілому.

Таким чином, підсумовуючи аналіз науково-історичної літератури з історії приватного підприємництва, можна констатувати формування нового напрямку у сучасній українській історіографії нової економічної політики. Історична наука з'ясовує особливості формування приватного підприємництва у ключових галузях непівської економіки – торгівлі, промисловості, сільському господарстві, кредитно-банківській системі. Українські історики відстежують атрибути ринку – комерційний розрахунок, орендні відносини, трестування промисловості, товарне виробництво, фінансову справу, концесії. Застосовуючи принципи і методи пізнання соціальної історії, вони виокремлюють соціально-професійний тип приватних підприємців (непманів), вдаються до класифікації селянських господарств як приватних сільськогосподарських підприємств фермерського типу, розкривають елементи приватного бізнесу на фінансовому ринку, відносять кустарів до форм дрібного бізнесу. Малодослідженими на сьогодні є концесії, функціонування профспілок на приватних підприємствах. Спеціальних історичних досліджень потребують організаційні форми приватного бізнесу в сільському господарстві, промисловості, торгівлі, готельно-комунальній галузі, дозвіллі. Нарешті, подолано в історіографії НЕПу концепцію висвітлення приватного капіталу з формаційно-класових оцінок, хоча концептуальні елементи залишаються у характеристиці «нової буржуазії».

1. Головка В. *Історіографія кризи історичної науки: український контекст*. – К., 2003.
2. Таран Л.В. *Провідні тенденції світової історіографії в ХХ ст. та проблеми кризи сучасної української істо-*

- ричної науки // *Укр. іст. журн.* – 1998. – № 5.
3. Колесник В., Коцур В., Коцур Г. *Історіографія нової економічної політики в Українській СРР*. – К., 2002.
4. Шаповал Л.І. *Сучасна українська та російська історіографія нової економічної політики (1921–1929 рр.): бібліограф.-довід. покажч.* – Полтава, 2011.
5. *Советская товарная биржа: 20-е годы: Док. и мат.* – М., 1992.
6. Белов С.В. *Проблеми функціонування частного капіталу в період непа: к методології вивчення питання соціального підходу // Фактори становлення соціального обличчя молодого російського підприємця*. – Нижній Новгород, 1995.
7. Касьяненко В.І. *НЭП и акционерное предпринимательство в СССР*. – М., 1991.
8. Нізова Л.В. *Дрібна власність в Україні (на прикладі розвитку кустарно-ремісничого виробництва кінця ХІХ–ХХ ст.) // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Зб. наук. пр.* – К., 2002. – Вип. 6.
9. Нізова Л.В. *Спроби конструкторів Радянської модернізації змінити соціально-економічну природу дрібних власників // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Зб. наук. пр.* – К., 2003. – Вип. 8.
10. Олійник М.М. *Діяльність приватних виробників України та створення і удосконалення системи соціального захисту працюючих на них в 1921–1929 рр.* – Х., 1998.
11. Лановик Б., Матисякевич З., Матейко Р. *Неп в Україні // Історія господарства: Україна і світ / За ред. Б. Лановика*. – К., 1995.
12. Лортикян Э.Л. *История государственного и рыночного регулирования экономики Украины*. – Х., 1995.
13. Дерев'янкін Т. *Післяжовтневі експерименти над вітчизняним ринковим господарством (1918–1928 рр.) // Економіка України*. – 2008. – № 12.
14. *Дослідження з історії економічної думки в Україні (кінець ХІХ–ХХ ст.)*. – К., 1996.
15. *Історія економічної думки України*. – К., 1993.
16. Сушко О.О. *Становлення системи приватного підприємництва в промисловості України періоду непу (1921–1928) // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України*. – 2003. – № 2.
17. Кульчицький С.В. *УСРР в добу нової економічної політики (1921–1928 рр.): спроба побудови концептуальних засад реальної історії*. – К., 1995.
18. Бабенко Л., Киридон А., Киридон П. *Нова економічна політика в Україні: Навч. пос.* – Полтава, 1999.
19. Гринчуцький В.І. *Промислові трести України в 1920-і рр.* – К., 1997.
20. Новохатько Л.М. *Проблеми соціально-економічного і культурного розвитку України в контексті національної політики (20-30-і рр. ХХ століття)*. – К., 1998.
21. Сушко О.О. *Особливості становлення та функціонування приватного підприємництва в Україні періоду НЕПу (1921–1928): історико-теоретичний аспект*. – К., 2003.
22. Сушко О.О. *Непмани: соціально-історичний тип приватних підприємств в УСРР (1921–1929 рр.)*. – К., 2003.
23. Трофимович В.В., Каспрук І.І. *Концесійна політика України в перші роки непу // Другий міжнародний конгрес українців*. – Ч. II: Історія. – Л., 1991.
24. Нізова Л.В. *Вплив податкових пільг 1924 року на розвиток добровільного промислового кооперування // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Зб. наук. прац.* – К., 2004. – Вип. 10.
25. Малеева Т.І. *Кустарні заняття українського селянства у 1927–1929 рр. (реконструкція за матеріалами архівних справ)* // *Український селянин: Зб. наук. пр.* – Черкаси, 2004. – Вип. 8.
26. Волосник Ю. *Лихварська діяльність непманів України (1920–1930 рр.) // Історія України*. – К., 2001. – Вип. 12.
27. Десятніков О.В. *Оплата праці найманих сільськогосподарських робітників в індивідуальних селянських господарствах України в період НЕПу // Український селянин: Зб. наук. пр.* – Черкаси, 2004. – Вип. 9; Десятніков О.В. *Попит на найману працю у селянських госпо-*

дарствах України в період НЕПу // Український селянин: Зб. наук. пр. – Черкаси, 2002. – Вип. 6; Десятніков О.В. Чисельність наймитів в одноосібних селянських господарствах України у період НЕПу // Український селянин: Зб. наук. пр. – Черкаси, 2003. – Вип. 8.

28. Волосник Ю.П. Нова буржуазія України: зародження та особливості становлення приватнопідприємницької діяльності в роки НЕПу // Вісник Харківського національного університету ім. В. Каразіна. – Х., 2002. – Вип. 34.
29. Сутність і особливості нової економічної політики в українському селі (1921–1928 рр.) / За ред. С. Кульчицького. – К., 2000.
30. Лазаренко В.М. Розвиток індивідуального селянського господарства Північного Лівобережжя України у 20-х – на початку 30-х рр. ХХ ст.: Дис. ... канд. іст. наук. – Х., 2000.
31. Лантух В.В. Становлення і розвиток торгівлі на Україні в 1922–1932 гг. – Х., 1992.
32. Пиріг О.А. Неп: більшовицька політика імпровізації. – К., 2001.
33. Нізова Л.В. Промислова кооперація Радянської України в добу непу. – К., 2003.
34. Олійник М.М. Діяльність приватних виробництв України та створення і удосконалення системи соціального захисту працюючих на них в 1921–1929 рр. – Х., 1998; Олійник М.М. Приватна та орендна промисловість України в період нової економічної політики // Збірник Харківського історико-філологічного товариства. – Х., 2002.
35. Лантух В.В. Торгівля в Україні в 1921–23 рр.: Автореф. дис. ... д-ра іст. наук. – Х., 1995.
36. Лантух І.В. Формування інфраструктури ринку в Україні в роки непу (1921–1928 рр.): Дис. ... канд. іст. наук. – Х., 2001.
37. Лобач К.В. Історичний досвід регулювання споживчого ринку України в період непу: історико-економічний аспект: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 1994.
38. Диланян А.А. Ринкові відносини в теорії і практиці більшовицької партії в умовах непу: Автореф. дис. ... д-ра іст. наук. – К., 1992.
39. Пиріг О.А. Ринкові відносини періоду непу в Україні: історичний аспект: Автореф. дис. ... д-ра іст. наук. – К., 2002; Пиріг О.А. Ринкові відносини в контексті непу // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Зб. наук. пр. – К., 2002. – Вип. 6.
40. Каташинська Я. Функціонування приватної торгівлі в Україні в роки НЕПу (1921–1929 рр.) // Пам'ять століть. – 2007. – № 6.
41. Лобач К.В. Непмани на споживчому ринку України: 20-ті роки: іст. зошити. – К., 1994.
42. Волосник Ю.П. Нова буржуазія України та розвиток приватнопідприємницької діяльності на фінансовому ринку в роки непу. – Х., 2002.
43. Коцур Г., Пиріг О. Кредитно-банківська система України початку непу // Питання історії України: Зб. наук. ст. – Чернівці, 2000. – Т. 4.
44. Олійник М.М. Становлення і діяльність профспілок в умовах розвитку приватного підприємництва в Україні (1921–1929 рр.): Дис. ... канд. іст. наук. – Х., 1997.
45. Сушко О.О. Становлення та функціонування приватного підприємництва в Україні періоду НЕПу (1921–1928 рр.): історико-теоретичний аспект: Автореф. дис. ... д-ра іст. наук. – К., 2004.
46. Десятніков О.В. Еволюція трудових відносин на селі в добу НЕПу: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Черкаси, 2005.

Shapoval L.I. Illustration by modern Ukrainian historians history of enterprise in the NEP period. In the article was made the historiographical analysis of modern Ukrainian historians researches, who explained the principles of conceptual, theoretical and methodological approaches and problem-themes ways of the New Economic Politics history.

Key words: new economic politics, historian, business, market, trade.

В. М. Орлов

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ОРІЄНТАЛІЗМУ В УКРАЇНІ: НОВІТНІ НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті проаналізовано розвиток орієнталізму в Україні та особливості становлення його новітніх модифікацій. Охарактеризовано наукові джерела, які описують особливості формування орієнталізму та неоорієнталізму. Запропоновано типологію неоорієнтальних об'єднань в Україні.

Ключові слова: вайшнави, деномінація, конфесія, Міжнародне товариство свідомості Крішні, неоорієнталізм, орієнталізм.

Упродовж ХХ ст. в Україні відбувся процес урізноманітнення конфесійної мапи. Поряд із традиційними для регіону православ'ям, греко-католицизмом з'явилися й новітні екзотичні релігійні деномінації орієнтального спрямування, кількість і видовий склад яких є достатньо строкатим. Вивчення історії формування й еволюційних змін орієнталізму в Україні не набуло значного поширення у середовищі фахових істориків. Цей факт пояснює актуальність запропонованої тематики.

У науковому вимірі процес формування й еволюції орієнталізму в Україні вивчали, передусім, релігієзнавці, філософи, соціологи, котрі з власних позицій, послуговуючись власними методологічними засадами, аналізували особливості становлення зазначених громад на українських землях. Історія та сутність сучасного орієнталізму характеризується у наукових дослідженнях О. Ігнатовича, С. Арутюнова [1; 2], К. Корташевої [3], В. Меликова [4], Л. Пендюріної [5], Р. Рибаківа [6], М. Смирнова [7], Н. Тамаян [8], О. Тимошука [9], А. Ткачєвої [10–13], Є. Торчинова [14; 15], М. Уланова [16], Б. Фаликова [17], О. Хаммера [18], А. Шевченко [19] тощо. Історії окремих релігійних громад Міжнародного товариства свідомості Крішні на пострадянському просторі присвячені окремі розвідки С. Ватмана [20], О. Дерягіної [21], С. Іваненка [22; 23], В. Костюченка [24], С. Наливайка [25], М. Орел [26], А. Ротовського [27], М. Салганік [28], А. Седінко [29]. Становленню громад Фалунь Дафа (Фалульгун) на пострадянському просторі в 1990-х рр. приділено увагу в дисертації О. Пелюх [30].

Сутність ідеологічних, віронавчальних постулатів псевдоорієнтальних громад та їх еволюційних процесів відображена у дослідженнях Н. Москвичової (праця присвячена постаті Р. Штайнера) [31]. У працях С. Аблєва [32], Т. Симанженкової [33–35], Н. Самохіної [36] та Я. Фатхитдінової [37] відзеркалена роль реріхівського товариства, віровчення Агні Йоги (Живої Етики) та проаналізовано персоналії фондаторів руху, зокрема О. та М. Реріхів. Л. Васильєвим продовжене дослідження історії орієнталізму у контексті вивчення причин походження новітніх східних релігійних груп [38]. Метою цієї статті є паралельний аналіз розвитку орієнтальних деномінацій в Україні та характеристика наукових і науково-популярних праць, присвячених класичному і новітньому орієнтальному рухові.

Поряд із дослідженням класичного орієнталізму (буддистських, індуїстських громад), в Україні відбувся значний розвиток і особливого варіанту східних релігій у форматі оновленого новітнього орієнталізму. Загалом виникнення та фундація неоорієнтальних релігійних громад пов'язані з класичною орієнтальною традицією (буддизмом, індуїзмом, синтоїзмом). У свою чергу варто наголосити на неоднорідності сучасного орієнтального руху в Україні. Наприклад, можна запропонувати розподіл неоорієнтальних деномінацій на два різновиди: модифіковані та ерзац-орієнтальні.